

Т. В. Родіонова, асистент

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ У СТАНІ СП'ЯНІННЯ

Розглянуто поведінку і вчинки осіб, які були вчинені ними у стані сп'яніння. Наведено дані про збільшення споживання алкоголю і наркотичних засобів в Україні й Європі.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, алкоголізація, наркотизація, осудність, сп'яніння, патологічне сп'яніння.

Для дослідження суб'єкта злочину в сучасному кримінальному праві велике теоретичне й практичне значення має вивчення питань кримінальної відповідальності осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння в стані сп'яніння. Тривалий час кримінальна відповідальність була передбачена за здійснення злочинного діяння в стані алкогольного сп'яніння, яке за розсудом суду можна було визнати як обтяжуючу обставину.

Разом з тим, згідно з ст. 21 КК України, кримінальна відповідальність настає за здійснення злочину не тільки в стані алкогольного сп'яніння, а також і в стані, викликаному вживанням наркотичних засобів і подібних речовин. Отже, будь-який вид сп'яніння за чинним законодавством не звільняє особу, що вчинила злочин, від кримінальної відповідальності, більше того, становить серйозну небезпеку як для всього суспільства, так і для громадян.

Серед різноманітних видів антигромадської (девіантної) поведінки найбільш розповсюдженим і найбільш живучим є пияцтво, що виражається в зловживанні спиртними напоями, які, як правило, закінчуються хворобливим станом — алкоголізмом, зловживання наркотичними засобами — наркоманією, а одурманюючими речовинами — токсикоманією. Численні наукові праці, криміналістичні і соціологічні дослідження на різних етапах розвитку нашої держави присвячені цим соціально негативним явищам.

Споживання алкоголю відоме з найдавніших часів. Вид переважних алкогольних виробів, припустима норма, ритуал споживання їх, реакція суспільства на це істотно залежать від культурологічних факторів. Так, наприклад, у Древній Греції виноградне вино звичайно пили, розбавляючи водою. У середньовічному Китаї групове пияцтво могло каратися стратою. За структурою алкогольних виробів розрізняються країни, де споживають тільки вино (Греція, Чилі, Уругвай), країни з переважним споживанням вина (Франція, Португалія, Італія, Австрія), країни, що вживають (близько або вище п'ятидесятипроцентні) міцні напої типу горілки або віскі (Угорщина, Австрія, Польща, Японія, Ісландія, Росія), країни, в яких широко споживають пиво (Чехія, Німеччина), або пиво, дуже часто “розбавлене” звичною горілкою (Росія, Україна).

Споживання алкоголю виконує ті ж функції, що і нарковживання: *анестезуючу, психостимулюючу, седативну, інтегративну*. Алкоголь служить засобом “розслабитися”, зняти напругу, утому, зближує людей (інтегративна функція) до спілкування. З упевненістю можна сказати: гіркий досвід “сухих законів”, спрямованих на “боротьбу” і “викорінювання” споживання алкоголю, через які пройшли багато європейських країн, свідомо приречений на провал.

льність, коли алкогольне (чи наркотичне і токсичне) сп'яніння, настало в результаті насильницького, тобто фізичного примусу, що відбувся проти волі особи, то в деяких випадках, при відсутності провини в його діях, може мати місце звільнення від кримінальної відповідальності. У судово-психіатричній практиці, хоча й рідко, але зустрічаються випадки, коли на ґрунті хронічного алкоголізму виникають тяжкі психічні захворювання — біла гарячка, алкогольний галюциноз. При цих психічних захворюваннях особа може вчинити злочин і не усвідомлювати свої діяння/бездіяльності, або не може керувати ними. У цих випадках (на підставі ч. 2 ст. 19 КК України) особа визнається неосудною і не підлягає кримінальній відповідальності. У практиці також відомо, що такими захворюваннями можуть занедужати люди, які не страждають алкоголізмом. Наприклад, під впливом різних несприятливих обставин (фізичного або психічного виснаження, нервових перевантажень і інших несприятливих обставин) навіть при незначному вживанні алкоголю і наркотиків настають такі сильні розлади психіки (так зване патологічне сп'яніння), коли особа не усвідомлює свої дії або не може керувати ними.

У практиці, як було відзначено, розрізняють просте алкогольне сп'яніння і патологічне сп'яніння. При цьому просте алкогольне сп'яніння і патологічне сп'яніння умовно підрозділяються на ступені: 1)легке; 2)середнє і 3) важке.

При *легкому ступені сп'яніння* характерне зниження сприйняття навколишнього середовища, розлад уваги, порушення інтелектуальної сфери діяльності, сповільненість реакції і процесу мислення, а також нестійкість настрою і т. ін.

При *середньому ступені алкогольного сп'яніння* швидко порушується увага, відсутня чіткість сприйняття і сповільнюється розумовий процес. При цьому ступені сп'яніння особи дуже часто бувають злісними й агресивними, що призводить до скандалів, бійок, до здійснення різних злочинів.

При *важкому ступені сп'яніння* мова йде вже про більш серйозні порушення функцій головного мозку. У такому стані людина втрачає здатність до розумних вчинків і міркувань, з'являється схильність до агресивних руйнівних дій. У цьому випадку спогади про сп'яніння, як правило, — уривчасті. Варто звернути увагу, що при будь-якому ступені алкогольного сп'яніння (навіть простого), як відзначається в юридичній літературі (і з цим варто погодитися), відсутній медичний критерій неосудності. Тобто який-небудь психічний розлад не призводить до повної відсутності контролю над свідомістю і можливості керувати своїми діями.

Отже, як уже раніше відзначалося, стан *фізіологічного сп'яніння* необхідно відрізнити від *патологічного*, котрий є короткочасним психічним розладом, викликаним зловживанням алкоголю, і супроводжується глибокими хворобливими порушеннями свідомості, невмотивованою поведінкою. Ця обставина має істотне значення для вирішення питань щодо залучення осіб, які скоїли найрізноманітніші злочини в стані сп'яніння, до кримінальної відповідальності або звільнення від неї, коли мова йде про стан неосудності при *патологічному сп'янінні*. У психіатрії патологічне сп'яніння відноситься до групи гострих короткочасно протікаючих психічних розладів. Воно виникає в результаті прийому не тільки значних, але і малих доз алкоголю. Для цього стану характерним є раптова зміна свідомості. У клінічній картині патологічного сп'яніння поєднуються, як правило, ознаки *сутінкового потьмарення свідомості і галюцинаторно-маревні переживання*, в результаті чого виникає неадекватне сприйняття навколишнього середовища. Чиненні в стані патологічного сп'яніння злочинні дії не є реакцією на які-небудь реальні події, що мають місце. Починається патологічне сп'яніння звичайно раптово, так само як воно і закінчується. Іноді воно переходить у сон, після якого найчастіше настає повна амнезія, але можуть зберегтися уривчасті спогади про пережите.

Така поведінка особи, що знаходиться у стані патологічного сп'яніння, пояснюється, насамперед, хворобливим, маревним сприйняттям навколишнього середови-

ща, у якому знаходиться ця особа, невмотивованою і досить часто агресивною поведінкою.

Таким чином, у судово-психіатричній практиці (на що вже зверталася увага) патологічне сп'яніння розглядається як короткочасний психоз; а особи, що вчинили суспільно небезпечне діяння в такому стані, визнаються неосудними, якщо має місце сукупність медичного і юридичного критеріїв. У цьому випадку особа не визнається суб'єктом злочину.

Отже, якщо особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані фізіологічного сп'яніння, як ми вже раніше відзначали, є суб'єктом злочину і несе кримінальну відповідальність, бо вона визнається осудною, то в стані патологічного сп'яніння при встановленні судом її неосудності кримінальна відповідальність щодо даної особи виключається. Дослідження показують, що в злочинній поведінці відіграє велику роль перебування особи під час заподіяння шкоди в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Судово-слідча практика показує, що не повною мірою застосовується кримінально-правова норма, яка передбачає відповідальність за залучення неповнолітнього, зокрема, до систематичного вживання спиртних напоїв, коли суб'єктом злочину є осудна особа, що досягла 18-літнього віку. В результаті поширення пияцтва серед молоді, багато хто починає вживати спиртні напої з 13-15 років, що призводить до негативних результатів. Не можна не відзначити, що вживання спиртних напоїв також пов'язане з порушеннями правил торгівлі ними, а особливо їх виготовлення, збуту міцних спиртних напоїв домашнього вироблення.

У зв'язку з цим є необхідність зміцнення законодавчої бази для попередження і викоринювання пияцтва не тільки на суспільному, але і на спеціально-криміналогічному рівнях, бо це соціально негативне явище тісно пов'язане зі злочинністю. Кримінальна відповідальність за здійснення злочину в стані алкогольного сп'яніння вимагає більш поглибленого подальшого вивчення і дослідження фахівцями різних напрямків поряд із криміналістами і представниками медицини.

Під сп'янінням (ст. 21 КК України) розуміється не тільки стан, викликаний вживанням алкоголю, але і вживання наркотичних засобів. Згідно з цією статтею особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані наркотичного сп'яніння (якщо вона є і визнана суб'єктом злочину), від кримінальної відповідальності не звільняється. Наркотики супроводжують людство всю відому історію. Ще "батько історії" Геродот описував вживання древніми єгиптянами похідних каніабіса, а знаменитий Гіппократ використовував опій у своїй медичній практиці. Наркоманія — захворювання, що виражається у фізичній і психічній залежності від наркотичних засобів, які призводять до глибокого виснаження фізичних і психічних функцій організму. Як і алкоголь, наркотики виконують функції: анестезуючу (зняття або зменшення болю), седативну (заспокійливу, що знижує напругу), психостимулюючу (поряд з чаєм або кавою), інтегративну (відновлюючу, поряд з тютюном). Стан наркотизму в країні або регіоні характеризується рядом показників: смертністю; кількістю і рівнем зареєстрованих споживачів наркотиків; структурою споживаних наркотичних засобів і т. ін.

Розглянемо динаміку деяких показників за останні роки в європейському регіоні. Кількість смертей з причин, безпосередньо пов'язаних зі споживанням наркотиків, зросло в Австрії з 20 випадків у 1989 р. до 160 у 1995 р.; у Бельгії від 20 випадків у 1986 р. до 96 у 1990 р.; у Німеччині спостерігалось зростання з 348 випадків у 1986 р. до 2125 у 1991 р. (з наступним зниженням до 1565 до 1995 р.); в Італії зростання за 1986-1995 р. з 292 до 1195 випадків; у Португалії зростання із 18 випадків у 1986 р. до 196 у 1995 р.; в Іспанії з 163 у 1986 р. до 579 у 1991 р. (зі зниженням до 1995 р. до 394); у Великобританії за 1988-1995 р. з 1212 до 1778 випадків. Кількість виявлених протиправних дій з наркотиками в цих же країнах показує, на жаль, зростання, а не зниження. Ці показники свідчать про те, що переважає тенденція зростання наркотизації населення європейських

країн. Деяке уявлення про тенденції наркотизму в Європі і за структурою споживаних наркотиків дає динаміка вилучення поліцією різних видів наркотиків.

Латентність наркотизму дуже велика. Згідно з офіційними даними, зріс рівень споживачів наркотиків, а також зростає кількість зареєстрованих злочинів, пов'язаних з наркотиками, і на Україні (з 1990 по 2000 р. у 15 разів). Велику частку складають злочини, вчинені за допомогою наркотиків нелегального виготовлення; з допомогою нелегального придбання, збереження або пересилання наркотичних засобів. З матеріалів кримінальних справ видно, що більшість злочинів наркомани чинять заради придбання наркотиків та засобів для придбання їх. Вражаючи масу засуджених за цей вид злочинів складають підлітки і молодь у віці до 30 років.

Наркотичне сп'яніння відрізняється від алкогольного, і за зовнішніми проявами, найчастіше, може бути визначене як ейфоричне (стан легкості, захвату, блаженства, щиросердного спокою). Характер ейфорії залежить від виду наркотичних засобів або інших сильнодіючих речовин, які можуть бути як лікарськими, так і нелікарськими. Слід зазначити, що (як і при алкогольному сп'янінні) усвідомленість своєї поведінки і вчинків особою, що знаходиться в стані наркотичного сп'яніння, зберігається. Стан ейфорії, як правило, залежить від виду і дози наркотичного засобу, а також тривалості і частоти його прийому. Наприклад, при палінні гашишу або маріхуани, як свідчить практика, настають досить сильні психічні порушення в організмі, особа не в змозі завжди контролювати себе, свої вчинки, у неї спотворюється почуття часу і простору. У такому стані особа стає небезпечною для навколишніх і може вчинити будь-який злочин. Особа, що вчинила злочин у стані наркотичного сп'яніння, є суб'єктом злочину, як і при фізіологічному сп'янінні.

Зловживання наркотичними засобами призводить до глибоких змін особистості і до виснаження функцій організму. Наркоманія, як відомо, є хворобою і вимагає медичного втручання. До особи, що вчинила злочин, поряд з кримінальним покаранням, суд може застосувати примусові заходи медичного характеру у вигляді примусового лікування від наркоманії.

За останні роки на Україні кількість вчинених злочинів у стані алкогольного і наркотичного сп'яніння, а також пов'язаних із вживанням одурманюючих речовин, особливо серед неповнолітніх, щорічно збільшується. Ця обставина є серйозною загрозою не тільки для нашого суспільства і держави, але і для всіх громадян України, зокрема, для дітей і молоді. Необхідне вдосконалювання кримінального законодавства й ефективність його застосування в межах розглянутої проблеми про відповідальність осіб, що вчинили злочин у стані сп'яніння.

Література

1. Кессельман Л., Мицкевич М. *Социальное пространство наркотизма.* — Санкт-Петербург, 2001.
2. Орлов В. С. *Субъект преступления по советскому уголовному праву.* — М.: Госюриздат, 1958. — 78 с.
3. Павлов В. Г. *Субъект преступления.* — Санкт-Петербург, 2001. — 177 с.
4. Стрельцов Э. Л. *Уголовное право Украины.* — Харьков, 2002. — 109 с.
5. Спасенников Б. А. *Уголовная ответственность лиц, совершивших преступления в состоянии опьянения. Историко-правовой аспект // История государства и права.* — 2003. — № 3. — С. 49-52.

Т. В. Родионова

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра криминального права, криминального процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННЫЕ В СОСТОЯНИИ ОПЬЯНЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Лица, совершившие общественно опасное деяние в состоянии опьянения, являются субъектом преступления и от уголовной ответственности не освобождаются. Необходимо укрепление законодательной базы в предупреждении и искоренении пьянства не только на общественном, но и на специально-криминологическом уровнях.

Ключевые слова: уголовная ответственность, алкоголизация, наркотизация, вменяемость, опьянение, патологическое опьянение.